

Małgorzata Rybicka, Krzysztof Gowin

Z BADAŃ NAD NEOLITEM I WCZESNĄ EPOKĄ BRĄZU
NA POJEZIERZU GOSTYNIŃSKIM

Wstępne wyniki badań w Stefanowie,
stan. 4, gm. Gostynin, woj. płockie, i Grabinie,
stan. 5, gm. Łąck, woj. płockie

Obszar położony w kotlinie utworzonej przez rozszerzenie plejstocенskiej doliny Wisły, pomiędzy Płockiem, Gostyninem i Włocławkiem nazywany jest, ze względu na znajdujące się tutaj 63 jeziora, Pojezierzem Gostynińskim¹. Oprócz jezior region ten charakteryzują liczne ozy i kemy. Geneza wymienionych form morfologii terenu, a także jezior, łączona jest ze stadiąłem poznańskim zlodowacenia bałtyckiego, które tutaj osiągnęło swój największy zasięg². Późniejsze procesy eoliczne częściowo przemodelowały krajobraz Pojezierza Gostynińskiego.

Region ten - mimo cech środowiska geograficznego, które mogły sprzyjać osadnictwu kultur pradziejowych - nie wzbudzał zainteresowania badaczy. Przez wiele lat nasze wiadomości o społeczeństwach neolitu i wczesnej epoki brązu z Pojezierza Gostynińskiego nie wykraczały poza nieliczne informacje z przedwojennych publikacji Jakimowicza³, Proniewskiego⁴. Niewiele danych dostarczyły badania po-

¹ Nazwę Pojezierze Gostynińskie przyjęto za S. L e n c e w i c z e m, *Jeziora Gostynińskie*, "Przegląd Geograficzny" 1929, t. IX, s. 87-136.

² Uwagi na temat morfologii tego terenu m. in. w: J. K o n d r a c k i, *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa 1988, s. 292; J. E. M o j s k i, *Schyłek plejstocenu w zachodniej części Kotliny Płockiej*, "Kwartalnik Geologiczny" 1960, t. IV, s. 1026.

³ Przedwojenne badania ograniczały się do okolic Płocka, np. stanowiska w miejscowości Krakówka (pogranicze doliny Wisły i Pojezierza Gostynińskiego); por. W. J a k i m o w i c z, *Sprawozdanie z działalności PKZP okręgu warszawskiego za rok 1923*, "Wiadomości Archeologiczne" 1924-1925, t. IX, s. 318.

⁴ Stanowisko kultury pucharów lejkowatych w Budach Dolnych - także pogra-

wierzchniowe przeprowadzone w latach 1965-1966 w rejonie Gostynina⁵, a także nieliczne przypadkowe odkrycia⁶. Dopiero w wyniku systematycznych prac prowadzonych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (dalej: AZP) rozpoznane zostały znaczne zbiory punktów osadniczych kultury pucharów lejkowatych (dalej: KPL), kultury amfor kulistych, kultury ceramiki sznurowej oraz łączone z kręgiem kultur leśnych i wczesną epoką brązu. Pozwalają one jedynie na przybliżoną rekonstrukcję sieci osadniczej poszczególnych kultur. Nie można jednak opierając się na nich odtworzyć przemian kulturowo-chronologicznych na tym terenie. Krótka charakterystyka badanych wykopaliskowo w latach 1987-1988 stanowisk w Stefanowie (stan. 4, gm. Gostynin) i Grabinie (stan. 5, gm. Łąck) pozwoli zwrócić uwagę na rolę Pojezierza Gostynińskiego w przemianach kulturowych neolitu i wczesnej epoki brązu.

STEFANÓW, STAN. 4, GM. GOSTYNIN, WOJ. PŁOCKIE

Stanowisko 4 w Stefanowie zostało rozpoznane w trakcie badań powierzchniowych przeprowadzonych w 1987 r. w ramach AZP, przez Biuro Dokumentacji Zabytków w Płocku⁷. W czasie powyższych badań zebrano z powierzchni ciekawy materiał ceramiczny KPL. Szczególnie interesująco przedstawiał się fragment kubka o formie i zdobnictwie nawiązującym do kultury ceramiki promienistej (dalej: KCP) (tabl. I, 1). Ze względu na widoczny wzrost zainteresowania wzajemnymi relacjami między KPL i KCP, tak w strefie lessów jak i na Niżu Polskim⁸, wytypowano to stanowisko do badań wykopaliskowych. Badania

nicze doliny Wisły i Pojezierza Gostynińskiego - G. Proniewski, *Po-brzeże Wisły w najbliższej okolicy Płocka pod względem archeologicznym*, "Przegląd Archeologiczny" 1921, R. 2/3, s. 88.

⁵ Patrz: informacje w archiwum Biura Dokumentacji Zabytków w Płocku.

⁶ Patrz: nieliczne znaleziska luźne z Muzeum Mazowieckiego w Płocku i Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie - informacje też w archiwum BDZ w Płocku.

⁷ Wzmiankowane badania prowadził mgr Jacek Wysocki (Konserwator do Spraw Zabytków Archeologicznych na woj. płockie) - któremu autorzy badań dziękują za zgodę do podjęcia prac wykopaliskowych na tym stanowisku.

⁸ J. Kruk, S. Miłińska, *Wyżenne osiedle neolityczne w Bronocicach, woj. kieleckie*, "Archeologia Polski" 1981, t. XXVI, z. 1, s. 94-98 oraz np. A. Kokoś, *Z badań nad grupą radziejowską kultury pucharów lejkowatych*, [w:] *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce*, Poznań 1981, s. 191-205.

powyższe, finansowane przez WKZ w Płocku, prowadzone były w 1987 i 1988 r.

Podstawowym celem omawianych prac było określenie chronologii stan. 4 w Stefanowie oraz weryfikacja tezy o udziale elementów KCP w materiałach KPL z Pojezierza Gostynińskiego.

Stanowisko 4 w Stefanowie położone jest na północ do pasma wzgórz pochodzenia polodowcowego, ok. 200 m na południe od podmokłego obszaru łączącego się z kompleksem jezior lucieńskich (rys. 1). System wodny tego terenu został ukształtowany przez zlodowacenie bałtyckie stadiału poznańskiego⁹. Stanowisko to położone jest w obrębie gleb lekkich, zbudowanych na podłożu piasków luźnych.

W trakcie badań wykopaliskowych otworzono we wschodniej części stanowiska - częściowo już zniszczonej - wykop o powierzchni 330 m² (rys. 2).

Eksploracja dostarczyła dwóch kategorii pozostałości osadniczych: obiektów, jak też materiału ruchomego, tzn. ceramiki, wyrobów krzemiennych i kamiennych, polepy i fragmentów kości. Podstawową kategorią źródeł uzyskanych na tym stanowisku jest ceramika. W sumie otrzymano ok. 1170 fragmentów naczyń, z czego 969 łączonych jest z KPL, pozostałe z wczesną epoką brązu.

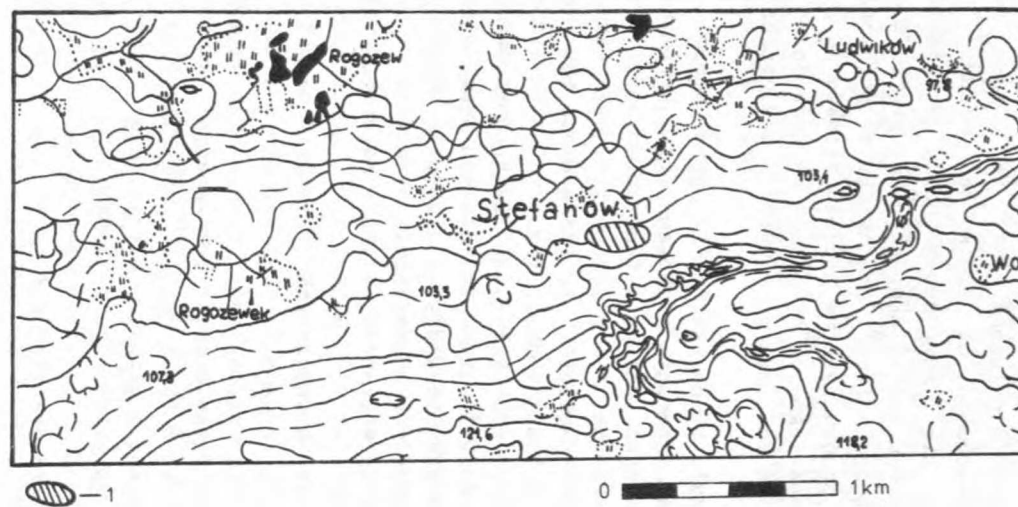
W materiale ceramicznym KPL wyróżniono 128 fragmentów charakterystycznych. Wśród elementów i wątków zdobniczych występujących na nich można wyróżnić 2 podstawowe grupy stylistyczne określające pozycję chronologiczną osady KPL w Stefanowie. Pierwsza z nich łączona jest ze stylistyką fazy lubońskiej KPL, natomiast druga nawiązuje do KCP.

Występowanie zdobienia wewnętrznych krawędzi naczyń sznurem trójdzielnym (tabl. I, 2), ornamentu plastycznego w formie guzków czy też listewek półksiężycowatych (tabl. I, 3), brak wątków zbudowanych ze stempelka prostokątnego łączy omawiane stanowisko z fazą lubońską KPL¹⁰. Potwierdza to także wstępna analiza form naczyń. Bardziej precyzyjnie pozwalają określić chronologię ceramiki KPL ze stanowiska w Stefanowie materiały o nawiązaniach do KCP (tabl. I, 1, 4, 5).

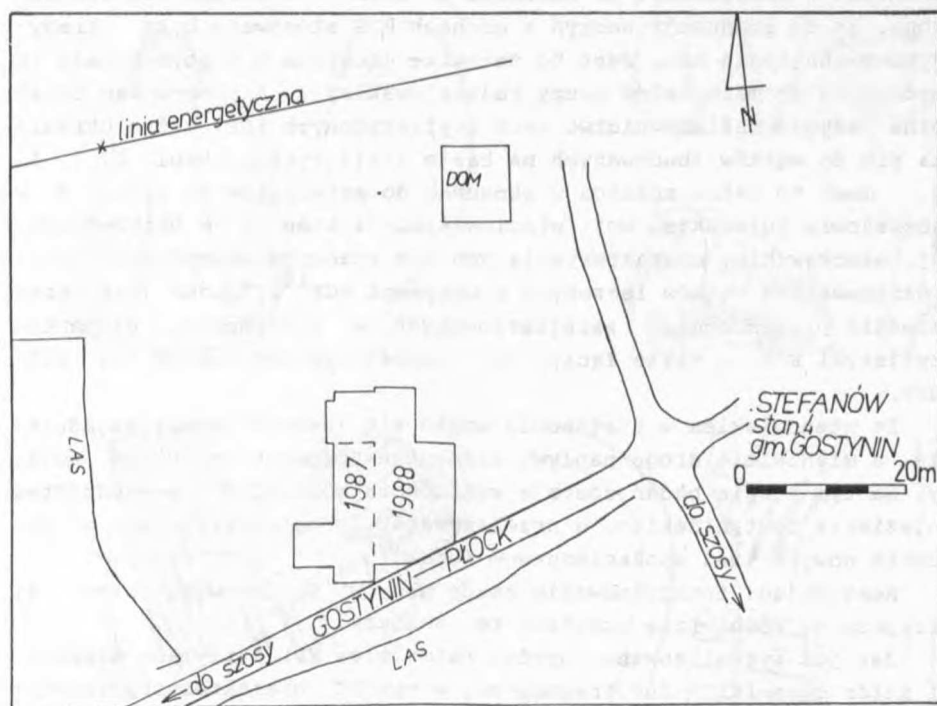
Pojezierze Gostynińskie graniczy z Kujawami, gdzie w późnej fa-

⁹ Patrz: przyp. 2.

¹⁰ Cechy stylistyki lubońskiej wydzielono na podstawie stanowiska Luboń (Lasek), stan. 3 - K. J a ń d ą e w s k i, *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zachodniej i środkowej*, Poznań 1936, s. 249-268 i ryc. 574-691.

Rys. 1. Lokalizacja stan. 4 w Stefanowie, gm. Gostynin, woj. płockie.
1 - stan. 4 w Stefanowie

Rys. 2. Stefanów, stan. 4, gm. Gostynin, woj. płockie. Plan wykopów z 1987 i 1988 r.

zie lubońskiej istniała tzw. grupa radziejowska KPL¹¹. W materiałach ze stanowisk łączonych z nią widoczne są wyraźne oddziaływania KCP¹². W ceramice "promienistej" ze stan. 4 w Radziejowie Kujawskim, woj. włocławskie i stan. 3 w Opatowicach, woj. włocławskie, zauważalna jest nie tylko odmienność stylistyczna, ale także technologiczna w stosunku do lokalnej tradycji KPL, np. w relacji do materiałów ze stan. 1 w Radziejowie Kujawskim, woj. włocławskie¹³.

¹¹ K o ś k o, op. cit., s. 193 i 196.

¹² L. G a b a ł ó w n a, Badania archeologiczne w Radziejowie Kujawskim na stan. 4 w 1956 i 1957 r., "Sprawozdania Archeologiczne" 1958, t. VII, s. 9-24 oraz t a ż, Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w osadach kultury pucharów lej-kowatych w Radziejowie Kujawskim i Opatowicach, pow. Radziejów Kujawski, w roku 1958, "Sprawozdania Archeologiczne" 1960, t. XI, s. 21-35.

¹³ Materiały te są znane z autopsji autorom artykułu. Za ich udostępnienie

Natomiast w odniesieniu do ceramiki ze stan. 4 w Stefanowie stwierdzono, że do produkcji naczyń o cechach KCP stosowana była tradycyjna technologia KPL. Jest to ceramika mączysta o słabym wypale (w porównaniu do materiałów grupy radziejowskiej). Zaobserwować tutaj można jedynie naśladownictwo cech stylistycznych KCP, które ogranicza się do wątków zbudowanych na bazie linii rytych (tabl. I, 1, 4, 5). Jest to także różnica w stosunku do materiałów ze stan. 4 w Radziejowie Kujawskim, woj. włocławskie, i stan. 3 w Opatowicach, woj. włocławskie, charakteryzujących się znacznym skomplikowaniem i zróżnicowaniem wątków łączonych z wpływami KCP¹⁴. Trudno jest teraz określić proveniencję, zarejestrowanych w Stefanowie, elementów stylistyki KCP, a także łączyć je z określonym horyzontem tej kultury.

Ze stanowiskiem w Stefanowie wiąże się jeszcze jedno zagadnienie, a mianowicie droga napływu elementów "promienistych" na Kujawy. Na tym etapie badań zostaje wykluczona możliwość pośrednictwa Pojezierza Gostynińskiego w przekazywaniu drogą nadwiślańską z południa nowych idei społeczeństwu Kujaw¹⁵.

Reasumując, funkcjonowanie osady KPL w Stefanowie, stan. 4, przypada na późną fazę lubońską tej kultury.

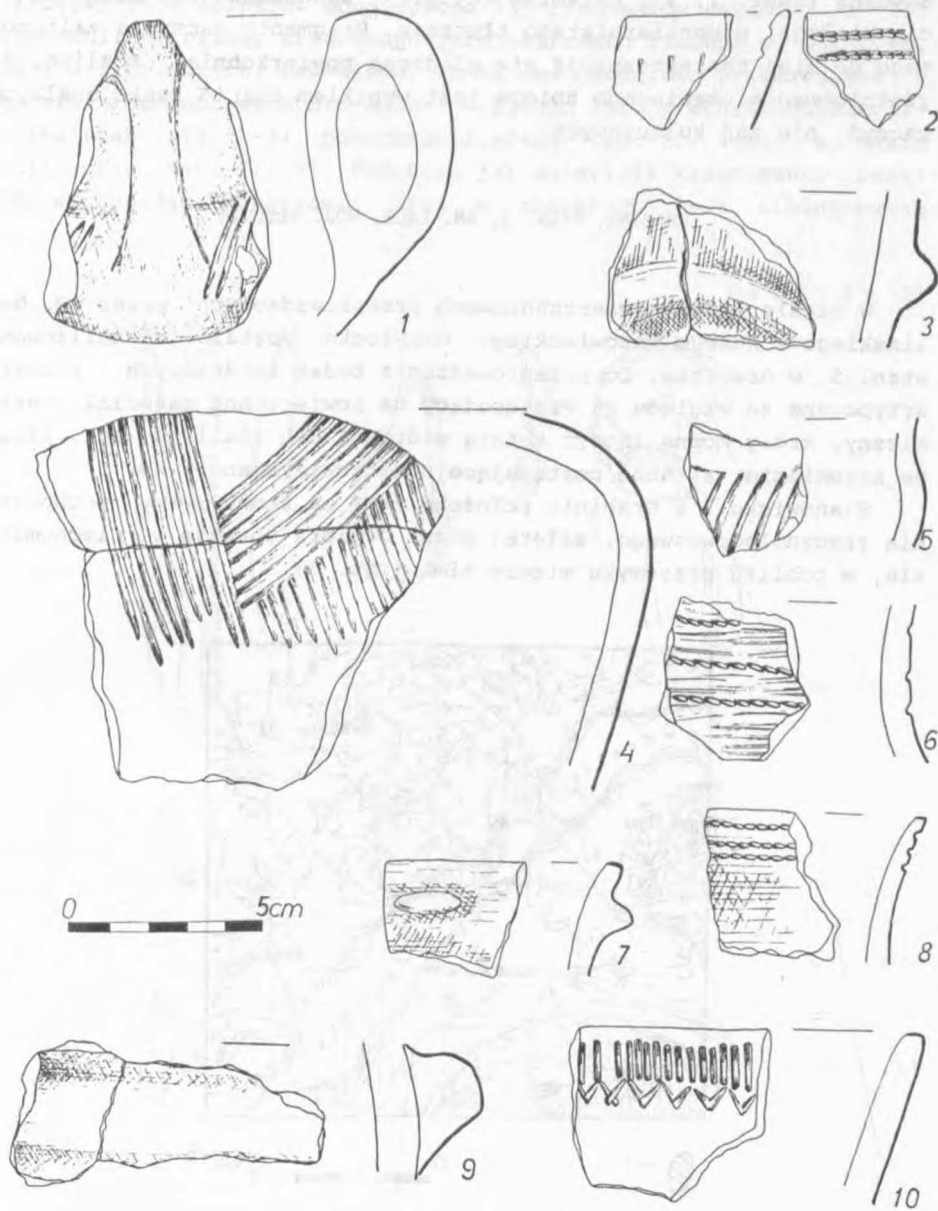
Jak już sygnalizowano, oprócz materiałów KPL otrzymano niewielki zbiór ceramiki - 200 fragmentów, w tym 20 charakterystycznych - łączony z wczesną epoką brązu. Na tym etapie badań trudno jest określić przynależność kulturową tego zespołu. Tym bardziej, że wstępnie można wyróżnić w nim dwie grupy ceramiki, odmienne stylistycznie i technologicznie. W pierwszej z nich, liczącej 154 fragmenty, występuje ceramika ornamentowana sznurem dwudzielnym oraz krótką poziomą listewką (tabl. I, 6-8). Grupę tę tworzą fragmenty cienko- i średniościenne, o szorstkiej powierzchni, często obmazywanej wewnątrz i zewnątrz (tabl. I, 6). Omawiana ceramika schudzana jest białym, średnioziarnistym tłuczniem oraz piaskiem. Druga grupa liczy około 50 ułamków. Prawdopodobnie większość z nich

oraz konsultacje badań w Stefanowie, stan. 4, i Grabinie, stan. 5, autorzy dziękują doc. dr. hab. Ryszardowi Grygielowi.

¹⁴ Por. np. uwagi G a b a ł ó w n y, *Sprawozdanie...*, s. 21-35 oraz T. W i ś l a ń s k i e g o, *Kształtowanie się miejscowych kultur rolniczo-hodowlanych. Plemiona kultury pucharów lejkowatych*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, Wrocław 1979, t. II, s. 194, ryc. 104, 1-23.

¹⁵ Wyjaśnienie tego zagadnienia prawdopodobnie będzie możliwe po przeprowadzeniu badań wykopaliskowych na stanowisku kultury pucharów lejkowatych o nawiązaniach do kultury ceramiki promienistej, zlokalizowanego przez mgr. A. Pelisiaka w Zabielowie, stan. 1, gm. Drużbice, woj. piotrkowskie.

Tablica I

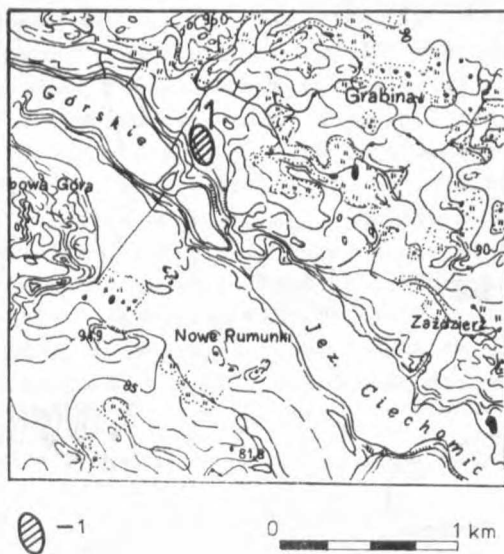
Ceramika. 1-9 - Stefanów, stan. 4, gm. Gostynin, woj. płockie;
10 - Grabina, stan. 5, gm. Łąck, woj. płockie

pochodzi z grubościennego naczynia, zdobionego dookoła listwą plastyczną (tabl. I, 9). Ceramika tej grupy schudzana jest dużą ilością białego, gruboziarnistego tłucznia. Fragmenty naczynia zaliczonego do niej charakteryzują się gładzoną powierzchnią. Możliwe, że zróżnicowanie omawianego zbioru jest wynikiem różnic funkcjonalnych naczyń, nie zaś kulturowych.

GRABINA, STAN. 5, GM. ŁĄCK, WOJ. PŁOCKIE

W czasie badań powierzchniowych przeprowadzonych przez T. Galińskiego z Muzeum Mazowieckiego w Płocku zostało zlokalizowane stan. 5 w Grabinie. Do przeprowadzenia badań sondażowych zostało wytypowane ze względu na występujący na powierzchni materiał ceramiczny, który można łączyć z fazą wiórecką KPL (tabl. I, 10), liczne krzemienie, a także postępujące niszczenie stanowiska.

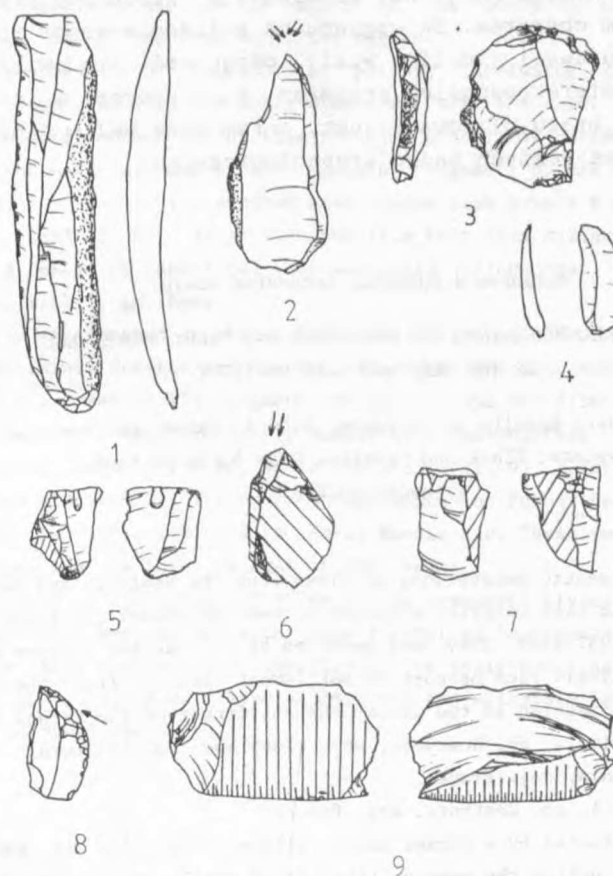
Stanowisko 5 w Grabinie położone jest na stoku rynny pochodzenia rzecznotodowcowego, zajętej przez Jeziora Górskie i Ciechomickie, w pobliżu przesmyku między nimi (rys. 3).

Rys. 3. Lokalizacja stan. 5 w Grabinie, gm. Łąck, woj. płockie. 1 - stan. 5 w Grabinie

W czasie badań otworzono 2 wykopy o łącznej powierzchni 15 m², w których obok obiektów odnaleziono 155 fragmentów ceramiki i 395 krzemieni. Materiały krzemienne zarejestrowano zarówno w warstwie, jak i w 2 obiektach. Zauważono, że są one częściowo przemieszane. W zbiorze krzemieni wstępnie można wyróżnić wyroby schyłkowopaleolityczne (tab. II, 1-3), późnomezolityczne (tab. II, 4-8), a także neolityczne (tab. II, 9). Podobnie jak materiały krzemienne, ceramika występująca w warstwie oraz w obiektach jest zróżnicowana

Tablica II

Krzemienie. Grabina, stan. 5, gm. Łack, woj. płockie. 1-3, 9 - krzemień czekoladowy; 4-8 - krzemień narzutowy

kulturowo. W jednej z jam wystąpiły fragmenty naczyń łączone z kulturami "strefy leśnej", w drugiej - z wczesną epoką brązu. Oprócz tego w materiale z warstw zarejestrowano fragmenty naczyń KPL. Określenie relacji między poszczególnymi jednostkami kulturowymi wydzielonymi na stan. 5 w Grabinie oraz ich bliższej chronologii będzie prawdopodobnie możliwe po przeprowadzeniu dalszych badań wykopaliskowych.

Na mapie rozprzestrzenienia osadnictwa kultur neolitu i wczesnej epoki brązu można było do niedawna traktować Pojezierze Gostynińskie jako pustkę osadniczą. Prowadzone od 1987 r. badania wykopaliskowe oraz wyniki akcji AZP podkreślają złożoność problematyki związanej z tym obszarem. Ze względu na położenie tego regionu na pograniczu z Kujawami i doliną Wisły, odrębność środowiska geograficznego oraz nierozpoznanie przemian kulturowych w neolicie i wczesnej epoce brązu planowane jest, z ramienia WKZ w Płocku, prowadzenie systematycznych badań archeologicznych.

Małgorzata Rybicka, Krzysztof Gowin

FROM RESEARCHES INTO THE NEOLITHIC AND EARLY BRONZE AGE
IN THE GOSTYNIN LAKE DISTRICT

Preliminary Results of Stefanów, Site 4, Gmina Gostynin,
Województwo Płock and Grabina, Site 5, Gmina Łąck,
Województwo Płock

The first systematic excavations of sites from the Neolithic and Early Bronze Age in the Gostynin Lake District situated between Włocławek and Płock were not conducted until 1987-1988. They were preceded by the surface surveys which disclosed a comparatively rich network of settlement points from these periods. Excavations were conducted in two sites: the settlement of the Funnel Beaker culture in Stefanów site 4, gm. Gostynin, woj. Płock and multicultural site 5 in Grabina, gm. Gostynin, woj. Płock.

Stefanów, site 4, gm. Gostynin, woj. Płock.

The site is situated by a former small stream (fig. 1). An excavation of 330 m² was opened during the surveys (fig. 2). A small amount of stone artefacts, pugging, fragments of bones and a collection of clay vessels fragments (1170) were obtained.

We can ascribe 969 fragments of pottery (including 128 distinctive fragments)

to the Funnel Beaker culture. The analysis of these remains enabled to distinguish two basic stylistic groups defining the chronological position of the settlement in Stefanów. The first one joins the previously discussed site with the Luboń phase of the Funnel Beaker culture (tabl. I, 1-3) which confirms preliminary analysis vessel forms. The second one indicates that it has some connection with the Baden (or Baden - Pécel) culture (tabl. I, 1, 4, 5).

In the Luboń phase of the Funnel Beaker culture, the Radziejów group developed in the neighbourhood of the Gostynin Lake District in Kujawy. The so called "Baden pottery" of this group is not only stylistically different, but also its technology is quite unlike the traditional. At the present stage of the surveys it is possible to exclude the impact of the Gostynin Lake District in transmitting "Baden" features to Kujawy region.

Besides, about 200 fragments of pottery (including 20 characteristic fragments) connected with the Early Bronze Age were obtained. It is hard to state the cultural attachment of this set. Two groups of pottery can be distinguished in the material. One of them contains fragments of mid and thin walls of vessels (tabl. I, 6-8). The second group comes most likely from one thick walled vessel (tabl. I, 9). It is also possible that this differentiation within the set is a result of functional (not cultural) differences.

Grabina, site 5, gm. Łąck.

This site is situated at the slope of the gully the bottom of which is occupied by two lakes: Górskie and Ciechomickie. From two excavations, covering the area of 15 m², a set of 155 fragments of pottery and 395 flint artefacts were obtained. These materials are partly mixed. Late Palaeolithic (tabl. II, 1-3), Late Mesolithic (tabl. II, 4-8), Neolithic (tabl. II, 9) flint artefacts were distinguished preliminary. The pottery represents the Funnel Beaker culture, the cultures of the Forest Zone and the Early Bronze Age. These remains come from both the layer and the three objects of settlement.

Through view on the complex problem of the premaeval history of the Gostynin Lake District will be reached after some further archeological surveys and investigations. Both the separate character of the environment and the localization of the previously area, likewise the obtained materials let us expect interesting cultural phenomena.